

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ה, תשי"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עיונונו הבלשני של בנימין קלאר

מחקרים ועיונים בלשון, בספרות ובשירה מאת בנימין קלאר,

הוצאות מחברות לספרות, ירושלים תשי"ד, 403 עמ'.

גביא לבית הדפוס א"מ הברמן.

נסקור רק אותו חלק בספר, שמחקריו ועיוניו שייכים ללשון ממש. החומר חלקו נתפרסם בשעתו בכתבי עת מדעיים (לשוננו, תרביץ, סיני, לשוננו לעם ועוד) וחלקו נמצא בין רשימותיו של קלאר, שרשם לשם הרצאות בפני תלמידיו.

שני הפרקים הראשונים שבספר, האחד „מראשיתו של הדקדוק העברי“ והשני „דקדוק עברי היסטורי“ מכניסים את המעיין לבעיות היסוד של חקר הדקדוק ומציגים לפניו אחדות מן הגישות העיקריות של החוקרים אל הדקדוק והלשון. מצד אחד הוא מציג לפנינו בהרצאה תמציתית אך בהירה עד מאוד את שיטותיהם של היוונים הקדמונים. למן הראשונים, הסופיסטים ודימוקריטים אלה חקרו בלשון על יסוד הנחה, שיש קשר של תלות בין מהותם האמיתית של הדברים בטבע ובין המלים והצורות המציגות אותם בלשון בני אדם; וזה טען, שאין מלותיה וצורותיה של הלשון אלא עניין מקרי, שקבעו המדברים עצמם. ואחרי הראשונים האלה — אפלטון בדיאלוג המפורסם „קראטילוס“, שבו מוצגת הלשון כיצירה משותפת של הטבע ושל ההסכמה האנושית ביחד. ומכאן — להתחלת החקירות בהגאי הלשון, בתורת הצורות ועד לאריסטו ולחכמי הקסופאה ועד לחכמי

אלכסנדריה ולראשית מדע הדקדוק. ומן הצד השני — הדקדוק ההודי, שהגיע כבר בימים קדמונים לשיטה משוכללת ומדויקת.

משתי נקודות המוצא, מיוון העתיקה ומהודו הקדומה, עובר קלאר להזחלותיו של הדקדוק העברי בפעולתם של בעלי המסורה, שספרו את אותיות המקרא ושקבעו סימנים מַנְיָכֻטְכְּנִיִּים לכתיבתם ולהגייתם של כתבי הקודש. כדי שלא ישתבשו, הפרק, שכבר הזכרתי את שמו, „דקדוק עברי היסטורי“ אינו מחקר ולא מאמר לשם חידושי תורה. זהו פרק מצוין של מבוא כללי לדקדוק הלשון העברית. בסוף הפרק רשם המחבר „תם ולא נשלם“; ניבא ולא ידע מה ניבא: לא ידע, שלא יזכה להשלים את כתיבת מבוא. דייה לסקירה חטופה על ראשי הפסקאות שבפרק מבוא זה, שלא הושלם. המעט ששרד בעיזבונו של קלאר מוכיח, שהמחבר היה מסוגל לתת לנו דקדוק עברי היסטורי זה. רצינותו של חוקר מעולה, שכל דבריו מבוססים ולא פורחים באוויר ההשערות — זו מעלה גדולה אחת, המורגשת יפה יפה בקריאת הפרק; והמעלה השנייה — טוב-טעם, בהירות ההרצאה, לשון קלה, פשוטה וברורה, בהתאם לכושר הקליטה של השומע או של הקורא המשכיל, שעדיין לא הספיק לרכוש לו את כל ידיעות היסוד בבלשנות המשווה ובדקדוק ההיסטורי, ושעדיין אינו יודע את המשותף לקבוצות לשונות ואת המפריד בין לשון ללשון.

בפרק מצוין זה מדובר על גישות שונות לחקירת הלשונות, על התפתחות לשונות ודיאלקטים, על משפחת

הלשונות השמיות, על האכדית, הארמית, הערבית, החבשית, על הפוניטקה בכלל ועל סוגי ההגאים, על חילופי ההגאים בלשונות השמיות, על היחס בין התנועה ובין הקונסוננט בלשונות השמיות לעומת יחסם בלשונות האירופיות, על הפועל, זמניו, בנייניו וגזרותיו ועל שם העצם. אחר פרק זה ודאי עתיד היה לבוא פרק גדול על תורת ההגה, ואחריו על תורת הצורות ועוד. אך לא זכה המחבר ולא זכו הקוראים.

הפרק „לדרכי הרחבת הלשון העברית בימי הביניים” דן בהתפתחות הלשון העברית בספרותם של חכמי ישראל שבתחום השפעת הערבית; לא בקליטת מלים מערבית, אלא בשאלת מושגים מלועזית ובסיגול המלים העבריות למושגים שאולים אלה, כלומר בהרחבת היקפן המשמעותי של המלים. „התהליך היה פשוט מאוד — אומר קלאר — אם מלה עברית ומלה ערבית חפפו זו את זו במשמעותן היסודית, הועברו כל המשמעויות, שנסתעפו מן המשמעויות היסודיות בערבית, גם אל המלה העברית” (עמ' 32). מאלפות הן הדוגמאות שמביא קלאר לדרך הרחבה זו, שעל ידה „הוכשרו אלפי מלים עבריות לשמש כלי קיבול למושגים חדשים של מדעים שונים”. אך רובו של המאמר עוסק בבירור משמעויות, שהועברו אל המלים העבריות ממלים ערביות השוות או הדומות למלה העברית לא במשמעותן היסודית אלא בצלצולן הפוניטי.

מלא עניין הוא המחקר „לתולדות המבטא בימי הביניים”. החוקר קובע, על יסוד שיטות הניקוד השונות ועל

יסוד עדויות בדברי מדקדקים, את טיבם ואת תחומם
הגיאוגרפיים של שלושה מבטאים עבריים בימי הביניים.
המבטא הארץ-ישראלי הטברני והמבטא הבבלי, ששניהם
שוים בהגיית הקמץ ^a, מין תנועה ממוצעת בין a ובין o
(תנועה המצויה בלשון השווידית, ונדמה לי, שגם הקמץ
של יהידי בוכארה הוא מעין תנועה זו). לעומת זה נבדלים
שני המבטאים בהגיית הסגול, אשר במבטא הבבלי שווה
הוא לפתח, כפי שאנו שומעים עד היום בפי יהודי תימן.
והמבטא השלישי – זה המבטא הספרדי, שבו שווה הקמץ
הגדול לפתח, והסגול דומה לצירה; מבטא זה חופף את
התעתיקים שבתרגום השבעים וביוספוס, ולכן סבור קלאר,
שהוא קדום ביותר. קלאר רומז בסוף המאמר על ניסיונות
שנעשו על-ידי מדקדקים להנהיג מבטא מלאכותי אחד בכל
התפיצות, ניסיונות שלא נשאו כל פרי. „כי כאן – מסיים
קלאר – כמו בכל תחומה של הלשון יש משטר דימוקראטי.
המחליט על כל דבר ברוב דעות, וקריאתם של ההמונים
ניצחה את מבטאם המלאכותי של היהודים...” (עמ' 6/).

העיון הבלשני-ההיסטורי „שמות בני ישראל” הוא
סקירה מעניינת ומאלפת על גלגוליו של השם הפרטי של
האיש מישראל למן תקופת המקרא ועד לסוף ימי הביניים.
סקירה זו יצאה תחילה בקונטרס י' של „לשוננו לעם”.

ועניין רב לקוראינו בשתי השיחות הנאות בענייני
לשון; האחת על „הצורה הפנימית של השפה”, שרבים
מאור פוגעים בה מתוך חוסר ידיעה וגורמים על-ידי-כך
לליעוז הסר-טעם של לשוננו מתחת לכסות חיצונית של

מלים עבריות. השיחה השנייה – על דרך הבעת הפועל המורכב הלועזי בעברית. אף שתי שיחות אלו נדפסו תחילת בלשוננו לעם" (קונט' ג').

פרשה חשובה ביותר הם המחקרים על המסורה, ובייחוד המחקר המעמיק והמגלה חדשות חשובות על הגדול שבהם, אהרן בן אשר מטבריה. אך אין כאן מקום להאריך בהם.

בשנותיו האחרונות היה קלאר מעמודי התווך של ועד הלשון העברית (מלבד מה שהיה מרצה ללשון העברית באוניברסיטה). האקדמיה ללשון העברית, שהמנוח השתתף בתכנון פעולותיה, הוקמה שנים אחדות אחר מותו. אין ספק, שאילו חי, היה מעמודי התווך אף באקדמיה זו, שכן נתברך בכל התכונות הדרושות לתפקיד זה: חוש לשוני בריא, טעם טוב, הבנת חוקר מעמיקה עם הבנה ספרותית והבנה מעשית של צורכי הלשון בהתפתחותה החיה. (ממ)